

УДК 37.091.2:37.041

Д. О. Гнатюк,
директор Комунального закладу «Луцький навчально-виховний комплекс № 26
Луцької міської ради Волинської області»

Системно-діяльнісний підхід як основа організації ефективного навчання

Висвітлено нову форму організації ефективного навчання у середній школі – системно-діяльнісний підхід. Він являє собою таку організацію навчально-виховного процесу, в якому головна увага приділяється активній, різнобічній, продуктивній, максимально самостійній навчально-пізнавальній діяльності учнів. Набуття вміння вчитися впродовж усього життя є ключовим пріоритетом цього підходу. Він включає в себе навчання добувати потрібну інформацію, вичленяти проблеми, шукати шляхи їх раціонального вирішення, вміння практично мислити, застосовувати набуті знання для розв'язання нових завдань.

Ключові слова: розумова діяльність, формування, самостійність, самовдосконалення.

Гнатюк Д. А. Системно-деятельностный подход как основа организации эффективного обучения.

Освещена новая форма организации эффективной учебы в средней школе – системно-деятельностный подход. Он представляет собой такую организацию учебно-воспитательного процесса, в котором главное внимание уделяется активной, разносторонней, продуктивной, максимально самостоятельной учебно-познавательной деятельности учащихся. Приобретение умения учиться на протяжении всей жизни является ключевым приоритетом данного метода. Он включает в себя обучение добывать нужную информацию, вычленять проблемы, искать пути их рационального решения, умение практически мыслить, использовать приобретенные знания для решения новых задач.

Ключевые слова: мыслительная деятельность, формирование, самостоятельность, самоусовершенствование.

Hnatiuk D. O. System and Activity Approach as Basis of the Organization of Effective Training.

The new form of the organization of effective study at secondary school, namely system and activity approach is considered. It represents such organization of teaching and educational process in which the main attention is given to active, productive, most independent educational and informative activity of pupils. The key priority of this method is the ability to study throughout the life. It includes training to get the necessary information, to isolate problems, to look for ways of their rational decision, ability to think practically, use the acquired knowledge for the solution of new tasks.

Key words: mental activity, formation, independence, self-improvement.

Постановка проблеми. Життя в сучасному високотехнологічному світі, де швидко з'являються десятки нових професій і відмирають застарілі, де вимагається насамперед творчість, уміння вчитися впродовж усього життя, висуває перед школою нові завдання нечуваної складності.

Пріоритет надається навчанню самостійно добувати потрібну інформацію, вичленити проблеми, шукати шляхи їх раціонального розв'язання, вміння критично мислити, застосовувати набуті знання для вирішення нових завдань. Ці завдання сформульовані в новому Державному стандарті базової й повної загальної середньої освіти.

На нашу думку, педагогічною технологією, яка дає змогу вирішити ці завдання, є системно-діяльнісний підхід, який зв'язує проблемні та проектні, дослідницько-експериментальні й пошукові методики в цілісну педагогічну систему. Її мета – розвиток особистості учня на основі засвоєння ним не лише ЗУНів („знання, уміння, навички”), а насамперед узагальнених способів навчальних дій шляхом цілеспрямованої, науково обґрунтованої організації власної навчально-пізнавальної діяльності учня.

Виклад основного матеріалу. Системно-діяльнісний підхід – це така організація навчально-виховного процесу, за якої головна увага

приділяється активній, різнобічній, продуктивній, максимально самостійній навчально-пізнавальній діяльності учнів.

Основні принципи системно-діяльнісного підходу

Реалізуючи його в навчально-виховному процесі, наш колектив виходить із таких базових принципів:

- навчання і виховання організовується як єдина цілісна система;
- в основу освітньої роботи покладається педагогічно вивірена, спеціально організована власна діяльність кожного учня, яка організовується в зоні його найближчого розвитку;
- процес здобуття знань забезпечується як результат власних пошуків дитини, навчальною діяльністю якої керує вчитель;
- педагог приходять у клас не з готовими відповідями, а з питаннями, які треба розв'язати у спільній діяльності;
- зовнішня мотивація учнів до навчання замінюється процесом запуску внутрішньої мотивації дитини, стимулюванням бажання вчитися, ставити цілі шукати шляхи та методи самонавчання, уміти себе контролювати, корегувати, оцінювати. Ефективна навчальна праця учня починається тоді, коли він сам захоче пізнавати, виявити власну активність;
- учень виступає як суб'єкт освіти;
- головним завданням учителя є організація самостійної творчої діяльності учнів, врахування психологічних вимог цього процесу;
- ставлячи за мету розвиток особистості дитини, педагоги орієнтуються не лише на засвоєння ЗУНів, а й на формування узагальнених навчальних дій, розвиток умінь вчитися як головну фундаментальну компетентність, яка дає змогу розвинути всі інші.

Структура і сутність навчально-пізнавальної діяльності

Часто спостерігаються випадки, коли вчитель чітко і доступно роз'яснив новий матеріал, а на наступному уроці чимало дітей не можуть його навіть відтворити. На нашу думку, одна з важливих причин такого стану справ – несформованість узагальнених способів дій, невміння вчитися самостійно.

Учень стихійно намагається запам'ятати частини тексту і навіть не робить спроб зрозуміти логіку навчального матеріалу, та й не може цього зробити тому, що навчально-пізнавальна діяльність у нього не сформована як така. Вчителі, на жаль, не приділяють цьому належної уваги.

Тому організація навчально-виховного процесу з наголосом на формування, постійне удосконалення власної самостійної навчально-пізнавальної діяльності учня – це надійний, ефективний шлях до покращення якості й результативності освіти.

До основних компонентів навчально-пізнавальної діяльності відносять мотиваційний, орієнтаційний, змістовно-операційний, ціннісно-вольовий, оцінний. Учитель має створити умови для розвитку бажання вчитися, усвідомлення змісту діяльності, використання узагальнених способів дій, необхідних для осмислення теми, застосування знань у стандартних і нестандартних ситуаціях, виявлення таких вольових якостей у роботі, як наполегливості, цілеспрямованості.

Необхідно, щоб учні опанували прийоми зіставлення проміжних і кінцевих результатів з наміченим еталоном. У спеціально створених педагогічних умовах учень повинен навчатися сам! Адже навчально-пізнавальна діяльність – це самокерована діяльність учня з розв'язання особисто значущих проблем. Якщо в результаті такої діяльності досягнуто запланованого результату – діяльність була реалізована правильно, якщо результату немає – навчальне заняття було вкрай малоефективним.

Правильно організоване навчання (насамперед ідеться про власну навчально-пізнавальну діяльність школяра) формує методи і способи дій, впливає на зростання мотивації і навчальної активності, закладає основи для занять самоосвітою і саморозвитком упродовж усього життя, готує до продуктивної праці.

Сукупність компетенцій у сфері самостійної пізнавальної діяльності спрямована на приріст знань, визначається як головна в навчально-виховному процесі й називається *компетенцією вміння вчитися*. Сюди відносяться знання, вміння, навички, організація цілепокладання, планування власних дій, вибір шляхів розв'язання проблеми, аналіз, рефлексія, самооцінка власної діяльності, навички продуктивної діяльності.

Учитель має створити умови для вмотивованої активної пізнавальної діяльності учня, спрямованої на приріст знань і власний розвиток.

Структура цієї діяльності може бути такою:

1. Постановка мети й організація її досягнення.
2. Планування роботи, аналіз, рефлексія, самооцінка власної діяльності.
3. Формування питань до змісту і форм власної діяльності, відшукування причин, явищ, процесів; з'ясування, що засвоєно, а що ні, та чому.
4. Формулювання пізнавальних завдань, висування гіпотез, вибір умов роботи, опис результатів, написання висновків.
5. Презентація результатів властивості навчально-пізнавальної діяльності з використанням ІКТ (інформаційно-комунікаційних технологій).

Навчально-пізнавальна діяльність складається з інтелектуальної, дослідницько-експериментальної, інформаційно-пошукової, конструкторської, винахідницької, раціоналізаторської, кожна з яких має свою структуру. Ця діяльність організовується в зоні найближчого розвитку учня (Л. С. Виготський), яку стисло можна визначити як таку, в якій вимагається

не пригадування раніше вивченого, не використання способів дій лише за аналогією, за відпрацьованим алгоритмом, а напружена власна розумова діяльність, спрямована на розв'язання раніше невідомих навчальних завдань.

Школяр має бути постійно включений у самостійний пошук нових знань і використовувати для цього способи самонавчання. Якщо учень не включений у таку діяльність, його навчання припиняється.

Якщо метою є засвоєння нової теми, то шлях до досягнення такої мети лежить через організацію особистого сприйняття, усвідомлення, осмислення, запам'ятовування, узагальнення і систематизацію, використання знань на практиці в стандартних та нестандартних умовах, набуття досвіду – творчої діяльності.

На жаль, у практиці школи цей ланцюжок нерідко виконується лише частково, що і є однією з важливих причин недостатньої якості освіти.

Узагальнені способи дій

Реалізувати системно-діяльнісний підхід можна через засвоєння учнями і постійне удосконалення змісту і суті універсальних, надпредметних, узагальнених способів дій, знання їх структури і функцій. Це весь комплекс дій, які використовуються у вивченні різних предметів і складають таку фундаментальну компетенцію, як уміння самостійно вчитися і самовдосконалюватися. До цих дій відносяться логічні операції аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення і систематизації, класифікації, індукції й дедукції, виділення головного тощо. Уміння використовувати ці логічні операції – серцевина універсальних навчальних дій.

При вивченні абсолютної більшості тем шкільних

збереження, застосування, робота з інтерактивними, мультимедійними джерелами, створення власних цифрових освітніх ресурсів, написання власних текстів, засвоєння методів розв'язання проблем, задач, завдань.

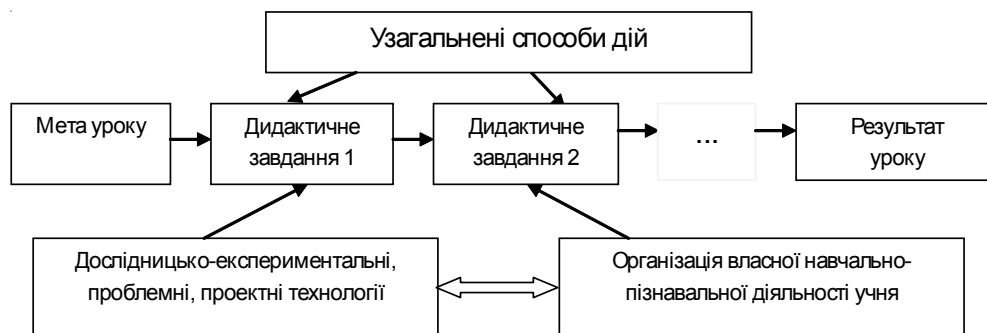
У навчально-виховному комплексі № 26 на перших уроках у навчальному році систематично розглядаються прийоми вивчення навчальних текстів (читання цілого тексту, виділення логічно закінчених блоків, формулювання назв цих блоків, складання плану, виділення головної думки в кожному блоці, написання власного конспекту, створення єдиної логічно-структурної схеми на основі змісту теми, формулювання основної думки тощо).

Разом із формуванням логічних операцій вчимо учнів прийомів запам'ятовування головного, відшукування причинно-наслідкових зв'язків тощо.

Озброєння учнів узагальненими способами дій – це надійний шлях до розгортання процесів самонавчання, самовдосконалення, вміння вчитись упродовж усього життя.

Тому набуття компетентності вміння вчитися є, безумовно, основною проблемою тих, хто навчається. У нашій школі це постійно роз'яснюється учням і батькам. Самостійна пізнавальна діяльність має місце на більшості уроків та позакласних занять: від постановки мети до здійснення контролю і самоконтролю, корекції, з переходом від найпростіших видів робіт до складніших, що мають пошуковий характер. Самостійна робота розглядається як перетворення інформації на знання, вміння, навички і далі – на компетенцію.

Вчителі проектують і проводять урок у логіці системно-діяльнісного підходу, спрощену схему якого можна уявити так:

курсів можна і треба не лише використовувати ці розумові дії, а й підкреслювати їхню необхідність, науковість, формувати в учнів уміння їх успішно застосовувати, підкреслювати, що ці вміння не менш значимі, ніж сам зміст матеріалу, що вивчається.

До загальних способів розумової діяльності належать: пошук інформації, її відбір, структурування,

Досвід показує, що ефективність самостійної роботи досягається, якщо вона є одним з основних органічних компонентів навчального процесу і здійснюється планомірно, систематично, а не випадково й епізодично. Учитель здійснює управління цією діяльністю (планування, організація, мотивація, контроль).

Важливо, що створено умови для застосування нових ефективних форм організації власної

навчально-пізнавальної діяльності учнів. У школі діє єдиний електронний освітній простір, усе більше поширюються інтерактивні мультимедійні технології, в арсеналі педагога є електронні освітні ресурси нового покоління, які створюють великі можливості для забезпечення освітньої діяльності на сучасному рівні.

Педагоги Луцького навчально-виховного комплексу № 26 усіляко сприяють розвитку нових форм навчально-пізнавальної діяльності, формування узагальнених способів дій, а саме:

- пошуку, обробці, зберіганню, аналізу інформації, взятої з Інтернету, створенню власних мультимедійних презентацій, навчальних відеофрагментів, створенню електронних освітніх ресурсів;
- створенню веб-сторінок, розміщенню авторських рефератів, рецензій на сайті;
- виконанню проектів з використанням усього комплексу можливостей мережі та персональних комп'ютерів;
- набуттю стійких навичок інформаційної культури та інформаційної активності.

Однак досить часто вчителі обмежуються демонстраційними можливостями ІКТ. Комп'ютерна презентація, відео- або аудіофрагменти супроводжують розповідь учителя. В цих умовах головна дійова особа – педагог, а учень – пасивний об'єкт. Традиційна система викладання, доповнена електронною візуалізацією таким чином, є малоефективною і не сприяє підвищенню якості освіти.

Необхідно визначити продуктивні форми і методи використання ІКТ, такі, що застосовуються як інструмент розв'язання проблем, розвитку мислення, сприяють формуванню вмінь учня самостійно шукати інформацію, обробляти дані, робити висновки. Інтеграція ІКТ з технологіями критичного мислення, проектно-дослідницькою діяльністю, проблемним навчанням, системно-діяльнісним підходом – це головний засіб досягнення мети: розвитку особистості учня.

Аналіз роботи НВК № 26 підтверджує, що в рамках звичайних уроків з епізодичним, фрагментарним використанням електронних освітніх ресурсів, поєднаних із репродуктивними методами навчання, не вдається досягти кращих результатів. Потрібне створення спеціальних ситуацій розвитку самостійної навчально-пізнавальної діяльності учня, його творчого мислення. Такі можливості надає використання електронних освітніх ресурсів нового покоління, які є не лише мультимедійно насиченими, а й інтерактивними. У роботі з такими матеріалами школярі жваво застосовують розумові операції, ставлять цілі, проводять самоаналіз, самооцінку

тощо. Саме такий досвід власної розумової діяльності слугує основою для становлення і розвитку мислення.

Корисним результатом власного самостійного навчання повинен бути закінчений педагогічний продукт: саморобний прилад, випущена газета, власна презентація, знайдений метод розв'язання задачі, складений алгоритм певних навчальних дій і т. ін.

Завдання вчителя полягає в тому, щоб продумати і забезпечити:

- а) власну педагогічну діяльність;
- б) діяльність учнів;
- в) узгодити педагогічну діяльність і навчально-пізнавальну діяльність учнів.

Сучасний той педагог, у якого організовано самостійне навчання на уроці, вдома, у кого і сформовано ЗУНи, й узагальнено способи дій, і через самонавчання йде розвиток особистості.

Суттю системно-діяльнісного підходу є розвиток особистості учня на основі засвоєння ним способів дій. Саме тоді школяр зможе сам учитися в класі та вдома. Ці способи – основа формування компетенцій «уміння вчитися самостійно».

У цій педагогічній системі ставимо наголос не на ЗУНи, не на засвоєння фактів, а на оволодіння учнями способів дій через власну діяльність.

Системно-діяльнісний підхід має всі характеристики системи: мету, завдання, розвиток, шляхи досягнення, зв'язки між компонентами, результат.

Визначною рисою цього підходу є:

- постановка цілей, реалізація шляхів, переборення труднощів;
- результат – це вихід з навчально-пізнавальної діяльності в самоосвіту – і далі перехід до творчої діяльності;
- ця діяльність організовується систематично, відпрацьовується (тренується) до рівня компетентності (автоматизму, звички);
- це власна діяльність дитини (ключове слово «власна»);
- у такій діяльності слід активно задіяти психічні процеси (сприйняття, пам'ять, уяву, увагу, емоції, мотивацію);
- особливе місце в системно-діяльнісному підході – ІТ! (Тут види навчально-пізнавальної діяльності: пошук інформації, робота з сучасними джерелами, аналіз, систематизація. Нове комунікативне середовище – це навчальне співробітництво через Мережу);
- учень повинен навчитися здійснювати контроль: самоконтроль власної діяльності.

Висновки

1. Системно-діяльнісний підхід об'єднує сучасні досягнення психології та методики викладання, спрямований на розвиток особистості, на розгортання

процесів самовдосконалення, насамперед шляхом засвоєння універсальних навчальних дій, уміння вчитися.

2. Це осмислена активна різностороння навчально-пізнавальна діяльність учня, яка має бути максимальною самостійною.

3. Це становлення системи, усвідомлення дій, які служать, щоб оволодіти суттю і вийти на творчий рівень.

4. Це така організація навчання, яка вчить дітей самостійно вчитися, бо озброює їх відповідними навичками.

5. Це середовище, де суб'єкт і ЗУН є готовий результат власного пошуку.

Особистість не можна побудувати як продукт, як пасивний результат зовнішніх дій. Можна лише включити його в системну навчальну діяльність, викликати власну активність, і тільки через механізми цієї активності (спільно з іншими людьми) він стане тим, чим зробить його діяльність.

Література

1. Арюткина С. В. Подготовка учителей к формированию у школьников обобщённых приёмов действий / С. В. Арюткина // Высшее образование в России. – 2012. – № 1. – С. 149–151.
2. Захарова В. А. Роль информационно-коммуникационных технологий в реализации системно-деятельностного подхода в обучении / В. А. Захарова // Начальная шк. – 2001. – № 8. – С. 20–23.